

Fawaz A. Gerges: Islámský stát: Cesta k moci

**1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2017, 320 stran,
ISBN 978-80-7429-810-3 (signatura knihovny ÚMV 62 123)**

Author: Karel Černý, Faculty of Humanities at Charles University, Prague, Czech Republic
E-mail: karlos.cernoch@post.cz

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1627>>, article first published online on 14 October 2019

Zatímco knih pojednávajících o teroristické síti al-Káida byl nedostatek ještě několik let poté, co se dostala do povědomí akademiků a začala hýbat mezinárodní politikou, zrod Islámského státu v Iráku a Sýrii (ISIS) vedl k okamžité knižní záplavě nepřeborných – a mnohdy zaměnitelných – titulů. Problém nedostatku literatury tak vystřídal problém nadbytku a potřeba se v něm vyznat. Hned zkraje si proto řekněme, že kniha *Islámský stát* od Fawaze A. Gergese patří v rámci této tsunami k těm rozsáhlejšími a kvalitnějšími publikacím.

ISIS se podle Gergese zrodil nečekaně na troskách vojensky poražené a sociálně izolované al-Káidy v Iráku (*Al-Qaeda in Iraq* – AQI), respektive povstal z popela odepsaného Islámského státu v Iráku (ISI). Klíčová teze knihy proto zní: „*Psát nekrology na džihádistské hnutí bylo od konce padesátých let 20. století až dosud vždy předčasné [...]. ISIS bude odolávat, dokud budou v Iráku a Sýrii přetrvávat faktory, které napomohly jeho zrodu*“ (s. 140 a 267). Čtenář tedy neudělá chybu, pokud po knize pro orientaci v tématu sáhne. Na druhou stranu existuje přinejmenším deset dalších autorů, jako je Abdel Bari Atwan, William McCants, Patrick Cockburn, Jessica Sternová s J. M. Bergerem nebo Michael Weiss s Hassanem Hassanem, kteří líčí víceméně totožný příběh vzniku a vzestupu ISIS. Fawaz A. Gerges (narozen 1958) se přitom stejně jako tyto autoři etabloval jako expert na islamistická hnutí včetně al-Káidy a dlouhodobě sleduje i americkou politiku vůči blízkovýchodnímu regionu. Je americkým profesorem libanonského původu. Působí na britské *London School of Economics and Political Science*, kde se profiluje v oboru mezinárodních vztahů a blízkovýchodních studií (nikoliv v neexistujícím oboru blízkovýchodní vztahy, jak uvádí přebal českého překladu).

Recenzovaná kniha je včetně úvodu a závěru organizována do deseti kapitol. Její úvod (s. 15–32) poskytuje klíč k porozumění knize i fenoménu ISIS. Ten dle autora nelze obýt jako důsledek barbarství, jež nemá v humanitě místo. Ani jako důsledek fanatismu a mesianismu, jež nesouvisejí s islámem. ISIS totiž není příčinou, ale symptomem hluboké krize Blízkého východu, z níž vyrostl. Zaprvé čerpá z křehkosti a nefunkčnosti blízkovýchodních států a z rozpadu jejich institucí; v iráckém případě dokonaném mezistátními válkami, sankcemi, zahraniční intervencí (2003) a povstáním proti okupaci ústícím do občanské války. Výsledkem je mocenské vakuum, které nejlépe zužitkují skupiny jako ISIS. Druhou ingrediencí je fragmentace a polarizace společnosti podle etnicko-náboženských linií, daná tím, že se v blízkovýchodních státech politická moc zpravidla rozděluje na základě kmenové, komunitární, etnické či sektářské příslušnosti. V Sýrii a Iráku tak vznikla silná sociální základna ekonomicky upadajících arabských sunnitů, kteří se cítí poníženi, od moci vylučováni a ze strany mocnějších aktérů utlačováni, takže se neztotožňují s národním státem a národní identitou, a naopak jsou otevření antišiiitské, antiiránské a antiamerické rétorice ISIS, jež sunnitským Arabům slibuje ochranu a důstojnost. Tato dvě témata autor rozpracovává ve třetí kapitole nazvané „Krach irácké politiky a oživení ISIS“ (s. 98–120), jakkoliv prolínají celou knihu. Zatřetí občanská válka v Sýrii poskytla iráckým sunnitským povstalcům příležitost do ní infiltrovat, oslovit tamní sunnitské Arabý, ovládnout ropná pole a úrodnou půdu a získat tak zdroje i strategickou hloubku

pro ofenzivu v Iráku. Tento faktor vzniku a vzestupu ISIS Gerges podrobně rozebírá v šesté kapitole „Jak válka v Sýrii posílila ISIS“ (s. 160–186). Konečně k vzestupu ISIS napomohlo selhání arabského jara, k jehož konci přispělo soupeření antagonistických kontrarevolučních regionálních velmocí: Saúdské Arábie a Íránu. To dodalo na serióznosti argumentaci ISIS o tom, že blízkovýchodní státy nelze zreformovat a nenásilná demokratická politika nikam nevede. Této tezi se autor věnuje v sedmé kapitole „Ukradené arabské jaro“ (s. 189–205).

Hlavní přidanou hodnotou knihy Fawaze Gergese je nicméně podle mého názoru prostor, který oproti jiným autorům věnuje vnitřnímu rozkolu (*fitna*) džihádistického hnutí: nejprve pnutí mezi Centrálou al-Káidy (*Al-Qaeda Central* – AQC) a její formální pobočkou AQI (a poté ISI a ISIS) a následně mezi ISIS a jeho syrskou pobočkou Džabhat an-Nusrá. I přes sdílenou ideologii neexistuje jednotná globální džihádistická koalice a přes rétoriku hovořící o sjednocování všemuslimské *ummy* jsme svědky nejtvrďšího střetu mezi džihádisty v historii, v němž převážil boj o moc, neshody ohledně strategie i osobní řevnivost. Svou expertizu znalce islamistického hnutí tak Gerges zužitkovává hned v první kapitole „Svět podle ISIS“ (s. 35–58) a téma rozvíjí v kapitole druhé „Zrod ISIS: Od Zargáviho k Bagdádimu“ (s. 59–95) a čtvrté „Bagdádiho evoluce“ (s. 123–133), přičemž vše atraktivně shrnuje v osmé kapitole „ISIS versus al-Káida: Předefinování džihádu a přechod od globálního k lokálnímu“ (s. 209–240), jakkoliv problematika prosakuje i do ostatních kapitol. AQI tak podle autora zřídil Abú Musab az-Zarkávi tým, že složil slib věrnosti (*baja*) AQC (2004). Zarkávi, původně potetovaný delikvent, jenž je vděčným námětem i pro další autory, prošel dvakrát jordánským vězením, kde získal kontakty s islamisty a v důsledku mučení se radikalizoval, a dvakrát Afghánistánem (1989–1993 a 1999–2001), než odtud utekl před Američany do Iráku. Z hlediska AQC šlo o sňatek z rozumu. Její vůdci mu nedůvěřovali a báli se, že je Zarkáviho mediální hvězda zastíní, když začal nahrávat popravu amerických vojáků. Na druhou stranu cítili, že se v důsledku amerického útoku na Afghánistán ocitají v úkrytech na afghánsko-pákistánském pomezí v izolaci, a chtěli udržet zdání jednoty džihádistického hnutí. Avšak Zarkáviho viděli svou elitářskou perspektivou jako polovzdělaného beduína z nižší vrstvy, navíc s odporem k autoritám, impulzivního a brutálního. Zarkáviho vzestup byl přitom podle Gergese dán i tím, že reprezentoval mladší nastupující generaci džihádistů, která oproti elitnější staré gardě pochází z nižších vrstev, namísto Západem a USA je posedlá antišitským sektářstvím a nepřátelstvím vůči Íránu a zejména po zabití Usámy bin Ládina (2011) se nesklání před autoritou AQC.

Předmětem sváru se přitom podle autora stalo to, že AQC chtěla, aby AQI útočila na americké okupační síly a irácké šíity ušetřila. AQI se však zaměřila právě na šíity, zločinným se stal bombový útok na šíitská svatá místa v Sámarrá (2006), jenž vyprovokoval protiaksi šíitských milicí proti sunnitům. Dosud pasivní sunnitští Arabové tak byli vtahováni do džihádu proti šíitům i Američanům. Gerges jde dokonce tak daleko, že tvrdí, že útoky proti iráckým šíitům ze strany AQI a následně i ISIS Írán vtáhly do tamní občanské války úplně stejně, jako předtím vtáhly útoky AQC vrcholící 11. září 2001 Spojené státy do Afghánistánu a Iráku. Gerges nicméně vyvozuje, že k rozdělení iráckých sunnitů a šíitů přispěli i Američané, kteří se takto snažili dostat pod kontrolu protiamerické povstání. Druhou související výtkou AQC vůči AQI bylo, že džihádistický koncept *takfírismu* (obviňování muslimů z odpadlictví a následně jejich usmrcování) aplikují příliš extenzivně: na šíity, poté i na sunnity skutečně či jen domněle kolaborující s prošíitskou a proiránskou vládou či s Američany a nakonec i na konkurenční džihádisty a vlastně na všechny, kdo mají jiný názor. AQC tak opakovaně AQI varovala, aby neprohrála válku o „srdce a mysl muslimů“, neztratila sociální základnu, nevmaněvrovala se do izolace a nezdiskreditovala přitom i propůjčenou značku al-Káidy. Přesně to se však stalo, když AQI a následně ISI (2006–2013) s americkou pomocí prakticky zlikvidovaly sunnitské kmeny zorganizované v milicích *Sahwa* (Probuzení), jež iritovala arogance AQI a její útoky na tržiště,

kmenové šejchy, duchovní, bývalé baasisty i ostatní povstalce. Právě zde Gerges identifikuje slabinu AQI a následně též ISI a ISIS (například útoky na Turecko a Evropu) spočívající ve schopnosti nadělat si ze všech nepřátele, sjednotit je proti sobě a nakonec bojovat na příliš mnoha frontách. Černobílý pohled totiž nerozlišuje šedé zóny, ale pouze menšinu těch, kdo jsou přátelé, protože s námi, a většinu těch, kdo jsou nepřátelé, protože nejsou s námi.

Pokud jde o ISIS (založený 2013), ten podle Gergese ještě zradikalizoval linii své předchůdkyně AQI, čímž spor s AQC vyhroutil. Zatímco AQC požadovala útoky na takzvaného vzdáleného nepřítele (USA, západní okupační jednotky) metodou „udeř a uteč“, ISIS útočil na blízkého nepřítele („odpadlický“ irácký a syrský režim, šiitské obyvatelstvo), a to s ambicí získat pod kontrolu teritorium a tomu poté vládnout podle práva *šaria*. Zatímco tedy nadnárodní AQC sleduje globální perspektivu a světové muslimy hodlá sjednotit v boji proti Západu a varuje, že islámský stát nemá šanci ke konsolidaci, dokud nebude poražen Západ, jádro ISIS tvoří lokálně a kmenově vkořenění džihádisté – jako Abú Bakr al-Bagdádí či bývalí baasisté – s ambicí bránit v Sýrii a Iráku sunnitské arabské krajany před dominancí ze strany Kurdů, šíitů a Íránu a poskytnout jim vlast, jež by v souladu s mottem ISIS „zůstala a expandovala“. Spor ISIS s AQC o založení *chalífátu*, jež ISIS nechápe jen jako stát, ale i jako náboženskou povinnost všech muslimů ho uzнат, podporovat a podřídit se mu, tedy podle Gergese nebyl sporem o to, zda má být *chalífát* založen, ale spíše o to, kdy a kým. Al-Bagdádí přitom založení a expanzi *chalífátu* líčí romanticky jako opakování politiky proroka Mohameda a prvních správně vedených *chalífů*, přičemž útočný džihád zůstává povinností muslimů až do úplné nadvlády islámu nad světem (květen 2015): „*Ó muslimové, islám nebyl ani jediný den náboženstvím míru. Islám je náboženstvím války. Váš Prorok byl seslán s mečem. Ani Prorokovi druhové nepolevili ve válce, ani se jí nevzdali, dokud neovládli Zemi, nedobyli Východ i Západ a národy se jim nepodrobily. A podobně tomu je i s těmi, kdo je budou následovat až do Dne odplaty*“ (s. 233).

Bezbřehé násilí přitom ISIS chápe jako způsob, jak všechny muslimy vtáhnout do apokalyptického konfliktu, umlčet umírněné hlasy a dát tak větší prostor extremistům, zastrážit nepřátele a přilákat rekruty z domova i zahraničí, ale také jako morální očistu jedinců a společnosti a jako cestu k náboženskému obrození. *Chalífát* totiž podle ISIS může povstat jen z krve, utrpení a mučednictví a lidem může být vnucen. Součástí „očist’ování“ společnosti je i genocida šíitů a menšin (křesťané, jezidé), s nimiž prý nelze koexistovat, čemuž vůdce AQC Ajman Zavahrí marně čelil pamfletem *Džihádistická příručka* (2013). Příchod *chalífátu* přitom lze podle ISIS uspíšit, a to rozkladem stávajícího řádu skrze „řízený chaos“, po kterém volá Abú Bakr an-Nádží, jeden z mála teoretiků vzývaných ISIS, v programovém spisu *Management barbarství*: „*Sebevíce chaotické poměry jsou daleko přijatelnější než stabilita v systému odpadlictví [...]. I kdyby celá umma zahynula, budou všichni mučedníci*“ (s. 50).

Násilnost ISIS však Gerges vykládá i jako důsledek soupeření s AQC a dalšími džihádisty. ISIS se ostatním vysmíval, že jen planě teoretizují na internetu, zatímco on jde do akce. Konzistentní nesmiřitelné ideologie a brutálních činů se pak od nich ISIS odlišoval, stával se autentickým a pro nové rekruty atraktivnějším, takže neměl problém i pod značným vojenským tlakem nahrazovat ztráty a budit dojem neporazitelnosti. Konzistentní spojení ideologie a jednání se však projevovalo i demonstrativní snahou obnovovat na obsazených územích veřejné služby (sběr odpadu, oprava komunikací, dodávka vody, výkon soudnictví, dozor nad úředníky), v působení v roli ochránce sunnitů nebo třeba v disciplíně bojovníků ISIS disponujících stálým platem, kteří se pak na rozdíl od ostatních povstalců nechávali jako kriminální gangy usilující o kořist. Nicméně ideologie ISIS byla nepůvodní a mělká, podle autora se na rozdíl od AQC nikdy nesnažil ospravedlňovat násilí Koránem, ale prostým faktem, že má moc, jež je od Boha. Dokud tedy ISIS vítězil a expandoval, mohl stavět na mýtu o neporazitelnosti a božím oprávnění,

vojenské porážky ho však nahlodaly. Ideologická prostota ISIS – například setření distinkce mezi džihádem útočným a obranným nebo blízkým a vzdáleným nepřítelem, donekonečna rozebírané starší generací džihádistů – se navíc podle Gergese stala konkurenční výhodou oproti intelektuálnějším a elitnějším AQC, protože k ISIS přitáhla méně vzdělané masy. Absence idejí a spoléhání na násilí a chaos však podle autora představuje i slabinu ISIS, kterou je napnutí všech sil a zdrojů na boj a boření, nikoliv na budování slibované utopie. Jakkoliv si zpočátku ISIS získával sympatie civilního obyvatelstva i tím, že rychle opravil infrastrukturu tam, kde to vláda dlouhé roky nedokázala, jediné spektakulární „úspěchy“ ISIS byly ty vojenské. Z dočasného provizoria válečného strádání se pak ovšem stává trvalá charakteristika života na jeho území, což diskredituje celý džihádistický projekt.

Gerges se vedle kontinuity a diskontinuity mezi ISIS a AQC věnuje – oproti jiným autorům opět rozsáhleji, ale kriticky a opatrně – i vazbě mezi ISIS a diktaturou Saddáma Husajna (méně též Bašára Asada), a to především v páté kapitole „Baasisté a džihádisté z ISIS“ (s. 137–158): netolerance k jiným názorům, neochota sdílet moc, sklon k totalitarismu a krutosti, politika identity vyzdvihující arabské sunnity na úkor šitů a Kurdů, panarabský odpor k mezistátním hranicím, touha muslimy sjednocovat. Přitom nešlo o to, že by se Bagdádi stal loutkou v rukou baasistů, kteří se prostřednictvím ISIS pokoušejí opět chopit moci v Iráku, což je častá módní teze, ale o to, že ISIS udělal z řady bývalých baasistů džihádisty a kvůli tomu získal image vlastenecké domácí organizace a také *know-how* k efektivnějšímu vedení války, organizaci i správě státu. Po americké invazi (2003) a zákazu státostřany Baas se totiž baasisté odstavení od moci politicky rozštěpili. První tábor představovali nacionalisté organizovaní kolem bývalého Saddámova viceprezidenta Izzata Ibráhíma ad-Dúrí a skupiny *Armáda nakšbandí*. Ti s ISIS utvořili dočasnou koalici proti irácké vládě a zasloužili se o dobytí Mosulu, Tikritu či Fallúdže (2014), kde se poté objevily plakáty Husajna a Dúrího, avšak ISIS svého partnera záhy marginalizoval. Druhý tábor jsou pak podle Gergese baasisté, kterým se po roce 2003 rozpadl svět a oni v reakci na ideologickou dezorientaci, ponížení a pronásledování konvertovali k islamismu a dali se k džihádistům včetně ISIS (například šéf ISI Abú Umar al-Bagdádi). Gerges v této souvislosti cituje bývalého sunnitského generála protloukajícího se jako taxikář: „*Jak chcete, abych se účastnil budování nového politického řádu, když mi všechno vzal*“ (s. 150). Jakkoliv autor ukazuje, že se sekulární Baas ideově vyprázdnil dlouho před rokem 2003, kdy také Saddám Husajn připustil omezenou islamizaci, do řad ISIS bývalé sunnitské důstojníky po roce 2003 nahnali i jejich bývalí šitští podřízení. Ti na jejich úkor po debaasizaci udělali rychlou kariéru, avšak své bývalé šéfy preventivně pronásledovali (také šitské milice často tvořili příslušníci policie a armády), neboť se obávali jejich návratu. Bývalí baasisté se přitom s budoucími vůdci ISIS dostávali do kontaktu především ve věznicích. Zatímco tedy šéf AQI Zarkáví baasistům nedůvěřoval, ISI a ISIS je v rámci „irákizace“ svých organizací vítaly a oni jim za to pomohli vstát z mrtvých.

Kniha je dílem na pomezí žurnalistiky a poučené akademické analýzy. Vzhledem k jazykové výbavě autora vychází z rozsáhlých rešerší primárně arabskojazyčných zdrojů. Zároveň ji sepsal badatel poučený v historických a kulturních reáliích blízkovýchodního regionu. Má se na pozoru před propagandou z dílny ISIS, i před četnými konspiračními teoriemi produkovanými naopak jeho odpůrci. Nejsilnější stránka knihy spočívá v tom, že zůstane aktuální dlouho poté, co byl ISIS vojensky poražen. Identifikuje totiž přetrvávající příčiny, jež vedly k jeho vzniku a rychlé expanzi, jako je soupeření globálních i regionálních velmocí o dominanci na Blízkém východě, krize tamní politiky a identity, rozvrat státních institucí v Iráku, Sýrii i jinde v širším regionu, sektářská polarizace tamních společností, mocenské vakuum způsobené občanskými válkami, ideové vakuum způsobené selháním dosavadních ideologií i arabského jara nebo sociální základna zhrzených sunnitských komunit, odstavovaných od moci a zdrojů, či pro mnohé atraktivní

ideologie a mytologie, jež po sobě ISIS zanechal. Mezi slabiny publikace může patřit to, že není postavena na jakékoliv přiznané teorii ani na propracovanějším metodologickém přístupu (analýza sociálních sítí ISIS, systematické rozhovory s uprchlíky z teritorií ovládaných ISIS či se zajatými bojovníky, rozbor satelitních snímků). Relativní podobnost s řadou více či méně zaměnitelných monografií pojednávajících o ISIS již byla zmíněna. Nicméně kniha pomůže k základnímu zorientování v tématu ISIS a džihádistického hnutí zájemcům z oborů blízkovýchodních studií, mezinárodních vztahů, politologie a bezpečnostních studií.

AUTHOR BIOGRAPHY

Karel Černý, Ph.D., is a sociologist from the Faculty of Humanities at Charles University in Prague. In his research, he focuses on historical sociology, theories of social conflict, revolutions, and social change. His research interests are the contemporary Middle East and migration, and the integration of people from predominantly Muslim societies in the West, including the United States and the Czech Republic, in comparative perspectives. He was a Fulbright fellow at the University of California in Santa Barbara (2012–2013) and was responsible for a research grant awarded by the Czech Science Foundation for a project focusing on Arab revolutions (2013–2015). His recent monographs include *Yazidis: A Community on the Run* (2017) and *Instability in the Middle East* (2017).